

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2021

ISSUE No- (CCLXXV) 289

आधुनिक महाराष्ट्राच्या निर्मितीत यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor

Dr. Vanmala Govindrao Gundre
Principal
Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

Editor

Dr. Anant Dadarao Markale
Head, Dept. of Hist.
Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

This Journal is indexed in :
Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
Cosmos Impact Factor (CIF)
International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2021

ISSUE No- (CCLXXXIX) 289

आधुनिक महाराष्ट्राच्या निर्मितीत यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor

Dr. Vanmala Govindrao Gundre
Principal
Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

Editor

Dr. Anant Dadarao Markale
Head, Dept. of Hist.
Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar International Publication Amaravati

Website – www.aadharsocial.com Email – aadharsocial@gmail.com

41	यशवंतराव चव्हाण यांची संरक्षणमंत्री म्हणून भूमिका आणि कार्य डॉ. लक्ष्मी रामभाऊ कांगुणे	161
42	मा.यशवंतराव चव्हाण यांचे भारतीय संरक्षण क्षेत्रातील योगदान प्रा. डॉ. जितेंद्र आनंदा माळी	166
43	यशवंतराव चव्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या निर्मितीचे ओजस्वी कार्य प्रा.डॉ. दिलीप तुकाराम कदम	170
44	अष्टपैलू यशवंतराव चव्हाण प्रा.एस. के. इंगळे	173
45	धुरंधर नेते यशवंतराव चव्हाण प्रा.सुनिता विठ्ठलराव भोसले	177
46	अष्टपैलू यशवंतराव चव्हाण प्रा. राहुल चोखाजी साळवे	180
47	आधुनिक महाराष्ट्राच्या निर्मितीत यशवंतराव चव्हाण यांचे शेती, उद्योग व शिक्षणातील योगदान शिवाजी काशीनाथ गायकवाड	182
48	यशवंतराव चव्हाण यांचे शैक्षणिक व सामाजिक विचार व कार्य प्रा. बालाजी रावसाहेब बोडके	187
49	Hon. Shri. Yashwantrao Chavan's Educational Thoughts and Works Dr. Sabale Shashikant Gokul	192
50	The Versatile Personality of Yashwantrao Chavan Smt. Mane Poonam Prakashrao	195
51	भारताच्या संरक्षण धोरणाविषयी यशवंतराव चव्हाण यांची भूमिका – एक आकलन प्रा. डॉ. प्रशांत प्रभाकर सराफ	200

यशवंतराव चव्हाण यांचे शैक्षणिक व सामाजिक विचार व कार्य
प्रा. बालाजी रावसाहेब बोडके

इतिहास विभागप्रमुख, सुंदरराव सोळंके महाविद्यालय, माजलगाव, जि.बीड.

प्रस्तावना :-

महाराष्ट्र हा पुरोगामी म्हणून ओळखला जातो तो येथील लाभलेल्या समृद्ध परंपरेमुळे महाराष्ट्राला जी राजकीय, सामाजिक आणि सांस्कृतिक पार्श्वभूमी लाभली ती भारताच्या इतर भागापेक्षा तुलनेने जास्तीचे होती. संत ज्ञानेश्वर, संत तुकाराम, महात्मा फुले, शाहू महाराज, भाऊराव पाटील, गाडगेबाबा, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर या परंपरेतील सृजनशील विचार आणि परंपरा यांची सांगड घालून कृतिशील कार्य करणारे यशवंतराव चव्हाण हे महाराष्ट्रातीलच नव्हे तर देशातील दूरदृष्टीचे नेते व कार्यकर्ते होते. यशवंतराव चव्हाणांचा उदय हा राष्ट्रीय चळवळीतून निर्माण झालेले प्रतिबिंब होते हे त्यांच्या विचार व कार्यातून दिसून येते. यशवंतराव चव्हाणांनी सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक व सुरक्षा इत्यादी स्वतःविषयी राष्ट्रीय विचार मांडले व त्या क्षेत्रात मोलाचे कार्य केले त्यामुळेच आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार म्हणून ओळखले जाते एवढेच नव्हे तर आधुनिक भारताच्या विकासात मोलाचे योगदान दिले म्हणून ते विकासाच्या परंपरेतील एक पाईक म्हणून ओळखले जातात.

प्रस्तुत शोधनिबंधात राष्ट्रीय इमारत तयार करण्यासाठी ज्या विचार व कार्याची आवश्यकता लागते ते कार्य यशवंतराव चव्हाण यांनी केले म्हणून प्रस्तुत शोध निबंधात त्यांच्या शैक्षणिक व सामाजिक विचार आणि कार्याचा आढावा घेतलेला आहे.

संशोधनाची गृहितके :-

- 1) यशवंतराव चव्हाण यांचे विचार व कार्य राष्ट्राभिमुख होते.
- 2) यशवंतराव चव्हाण यांनी विविध क्षेत्रात मोलाचे योगदान दिले.
- 3) यशवंतराव चव्हाण यांचे कार्य सर्वांसाठी होते .

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

- 1) यशवंतराव चव्हाण यांच्या राष्ट्रीय विचार व कार्याची कार्याची ओळख करून देणे.
- 2) यशवंतराव चव्हाण यांनी विविध क्षेत्रात दिलेले योगदान स्पष्ट करणे .
- 3) यशवंतराव चव्हाणांनी सर्वांसाठी केलेल्या कार्याचा आढावा घेणे.

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी ऐतिहासिक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आलेला असून प्रस्तुत शोधनिबंधात साठी प्राथमिक व दुय्यम तथ्य संकलन पद्धतीचा उपयोग केला आहे. यामध्ये विविध संदर्भ ग्रंथ, पुस्तके, इंटरनेट व वर्तमानपत्रे इत्यादीचा वापर करून माहितीचे संकलन करण्यात आले आहे .

एकोणिसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात आणि विसाव्या शतकाच्या पूर्वार्धात ब्रिटिश राज्यकर्ते आणि भारतीय जनता यांच्या परस्पर हितसंबंधाच्या संघर्षातून सतत लढा सुरू राहिला पहिले महायुद्ध, होमरूल लिग, रोलेट कायदे, रशियन राज्यक्रांती, गांधीजींचा उदय आणि त्यांच्या नेतृत्वातून उदयाला आलेली राष्ट्रीय चळवळ या सर्व घटकांचा प्रभाव यशवंतराव चव्हाण यांच्यावर पडलेला होता. ते म्हणतात स्वातंत्र्याचा शोध हाच खरा सत्याचा शोध असू शकतो याविषयी माझ्या मनात तिळमात्र शंका नाही. त्यामुळे ते गांधीजींच्या सत्याग्रह चळवळीकडे ओढले गेले. यशवंतराव यांचे मूळ गाव ढवळेश्वर होते परंतु त्यांचा जन्म १२ मार्च १९१३ रोजी आजोळी देवराष्ट्रे या गावी झाला. वयाच्या चौथ्या वर्षी वडील बळवंतरावाचा प्लेगमुळे मृत्यू झाला. वडिलांचे छत्र हरवल्यानंतर थोरले बंधू ज्ञानोबांनी यशवंतरावांना घडवले. त्यांचे टिळक हायस्कूलमध्ये नाव घातले. येथेच त्यांच्या वाचनाचा व्यासंग वाढवला. जतीनदासाच्या बलिदानामुळे ते महात्मा गांधींच्या विचाराकडे वळले आणि व्यापक देशकार्य करण्याचे ठरवले. गणेश उत्सव, शिवजयंती व झेंडावंदन यात अग्रेसर राहिले. १९३० ते १९४१ हा काळ वैचारिक अंतर विरोधाचा होता तरीही ते रायवादी विचाराकडे न ठेवता काँग्रेस कडे वळली व अखेरपर्यंत काँग्रेसमध्येच राहिले. १९५६ ला भाऊसाहेब हिरे व यशवंतराव यांच्यात निवडणूक झाली यात यशवंतरावांना ३३३ तर हिरेना १११ मते पडली आणि १ नोव्हेंबर १९५६ रोजी द्वैभाषिक मुंबई राज्याचे मुख्यमंत्री झाले. तसेच संयुक्त महाराष्ट्राचे पहिले

मुख्यमंत्री झाले. १९६२ ला कठीण प्रसंगी देशाचे संरक्षणमंत्री झाले.१९६६ गृहमंत्री झाले.१९७० ला अर्थमंत्री झाले.१९७७ ला विरोधी पक्षनेते झाले.१९७९ ला उपपंतप्रधान झाले व गृहमंत्री झाले.१९८२ ला वित्त आयोगाचे अध्यक्ष झाले. असे केंद्रात विविध खात्यावर निवड झालेले महाराष्ट्रातीलच नव्हे तर देशातील एकमेव व्यक्ती आहे. या व्यक्तिमत्त्वाची उभारणी गांधीवाद, मार्क्सवादी, सत्यशोधक या विचारावर झालेली होती.

सामाजिक व शैक्षणिक विचार व कार्य :- सामाजिक प्रश्नाविषयी म्हणतात समाजातील विविध गटातील लोकांचे प्रश्न वस्तुनिष्ठ दृष्टिकोनातून समजावून घेऊन सोडविण्याचे वृत्त राज्याने घ्यावे. सामाजिक उदारता अंगी असल्याखेरीज हे व्रत पार पाडणार नाही. हे करीत असताना पूजा गुणांची करावी जातीची नाही असे म्हणतात. तसेच पंढरपूरच्या चंद्रभागेतील एकत्र होणाऱ्या कार्यक्रमाला ते फक्त भागवत धर्माचा झेंडा नाही तर सामाजिक क्रांतीचा व सुधारणेचा झेंडा मानतात. तसेच महापुरुषांची वाटणी करू नये त्यामुळे सामाजिक क्रांती होणार नाही असे म्हणतात. एक आदर्श असा शैक्षणिक विचार व्यक्त करताना म्हणतात, शिक्षणाने मानसिक व बौद्धिक सामर्थ्य निर्माण झाले पाहिजे.एवढेच नव्हे तर बौद्धिक व मानसिक सामर्थ्याच्या जोरावर आपल्या जीवनाचा यशस्वी मार्ग आपण शोधून काढीत असताना ज्या समाजाने आपल्या कल्याणासाठी या ज्ञानगंगा उघडल्या त्या समाजाचेही थोडेफार ऋण फेडण्याची भावना मनात निर्माण झाली पाहिजे. तसेच फक्त ज्ञान महत्त्वाचे नाही तर ज्ञानाबरोबर शहाणपणाचे महत्त्व सांगतात. ज्ञानी आणि शहाणा यात फरक करतात ज्ञानाचा समाजजीवनात उपयोग करून घेण्याचे जे शास्त्र आहे त्यास शहाणपणा म्हणतात आणि ते राष्ट्राच्या विकासासाठी गरजेचे आहे असे म्हणतात. तसेच तांत्रिक शिक्षणाचा ही पुरस्कार करतात.तसेच उच्च शिक्षणही मातृभाषेतूनच दिले पाहिजे त्यामुळे सामान्य माणसापर्यंत महत्त्वाचा विचार जाऊ शकतो.

समाज घडविण्याचे स्वप्न यशवंतरावांनी आपल्या उराशी बाळगलेले होते. ज्या समाजामध्ये प्रत्येक मनुष्य स्वाभिमानाने आपली मान उंच करून निर्भयपणाने जगू शकेल त्याला पोटभर अन्न व अंगभर वस्त्र मिळेल आणि आपल्या बुद्धीचा व शक्तीचा विकास करण्याची संधी त्याला मिळेल असा समाज त्यांना घडवायचा होता. राणा चव्हाण यांनी यशवंतरावांच्या सामाजिक मार्गाविषयी म्हणतात की,महात्मा फुले डॉ. आंबेडकर यांचा बंडखोर मार्ग न स्वीकारता मवाळ नेमस्त व प्रागतिक मार्गाचे ते सामाजिक क्षेत्राचे भोक्ते होते. आक्रमक नव्हते गांधी टोपी त्यांनी शेवटपर्यंत धारण केली. त्यांच्या सारखी काही प्रमाणात तिरकी टोपी घालने व तत्समान खादी पोशाख बदलण्याचे अनुकरण लहान-सहान पुढाऱ्यांनी केले. त्यांच्या राजकारणाला साथ दिली पण त्यांचे समाजकारणाचे स्वरूप अभ्यासले नाहीत. त्यांचे समाजकारण म्हणजे एक चव्हाण मार्ग होता. संयुक्त महाराष्ट्र पूर्वीचा जनतेचा राग आणि नंतरचा प्रेमाचा वर्षाव त्यांनी आईच्या मातृत्वाची लावताना म्हणतात, मुलाला मारण्याचा अधिकार सड्या आईचाच असला पाहिजे कारण कधी मारलाच पाठीवर एखादा धपाटा तर दुसऱ्याच क्षणी ज्याला लागते त्याच्या पेक्षा जी ने मारले तिच्या डोळ्यातून पाणी येते आणि ती आपल्या मुलाला पोटाशी धरते, हा आईचा धर्म आहे. तीच गोष्ट जनतेची आहे. अशा मातृत्वाच्या दृष्टिकोनातून जनतेकडे पाहणारे सामाजिक जाणिवेचे नेते होते.

शिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन विषयी म्हणतात आमच्या शिक्षणाची पद्धती कशी असावी हाही आजचा महत्त्वाचा प्रश्न आहे. आज पर्यंत आम्ही ज्या तऱ्हेचे शिक्षण घेतले ते शिक्षण चांगले असेल, योग्यही असेल, परंतु त्यामुळे आमच्यात नोकरी पेशाची मनोवृत्ती निर्माण झाली आहे .आमची बुद्धी आमचा पिंडच नोकरीपेशा चा आहे. मला ही गोष्ट मंजूर नाही. तसेच शिक्षणाची दारे सर्वासाठी सताड उघडी करून खालच्या थरापर्यंत पोहोचविण्याचे आमचे ध्येय असले पाहिजे. मी तर असे म्हणेन की, या तरुणीच्या शिक्षणाचे प्रकाशझोत अग्नी शेवटच्या थरापर्यंत जर आम्ही नेऊ शकलो तर महाराष्ट्राची शक्ती इतकी जबरदस्त वाढेल की, त्याला कोणाचेही मेहरबानीवर अवलंबून राहण्याचे कारण राहणार नाही. तो स्वतःचे रक्षण करील आणि राष्ट्राचेही रक्षण करीत असे स्वावलंबी शैक्षणिक विचार यशवंतरावांनी मांडले. थोडक्यात सामाजिक आणि शैक्षणिक विचार मांडताना ते म्हणतात, शंभर वर्षांच्या हिंदुस्थानचा आढावा घेऊन ते राष्ट्राच्या जीवनातील तीन महत्त्वाच्या प्रेरणा ज्या काम करीत होत्या त्या म्हणजे १) हिंदुस्थानची स्वातंत्र्याची प्रेरणा. २) मानवतेच्या दुःखा संबंधीची प्रेरणा . ३) ज्ञानाच्या आणि विज्ञानाच्या प्रसाराची प्रेरणा. या प्रेरणामधूनच भारतीय समाजात सामाजिक न्यायाची कल्पना आणि सामाजिक अन्यायाविरुद्ध

लढण्याची झुंजार प्रवृत्ती निर्माण झाल्याचे ते सांगतात. यावरून त्यांचे समाजाभिमुख विचार असल्या याचे स्पष्ट होते.

सामाजिक कार्य :-

यशवंतराव चव्हाण बोलके विचारवंत नव्हते तर ते कृतीशील विचारवंत होते ज्यावेळी बाबा आमटेना रोगाचा इलाज करण्यासाठी इंग्लंडला जायचे होते परंतु त्यांच्याकडे पैसे नव्हते तेव्हा त्यांनी तात्काळ त्यांना मदत केली. यावरून समाजातील प्रत्येक घटकाची तळमळ होती हे दिसून येते डॉ. गंगाधर पानतावणे म्हणतात की, दलित आणि बौद्ध धर्माचा स्वीकार केल्यानंतर ते छात्रवृत्तीपासून वंचित होतील म्हणून त्यांनी महाराष्ट्र शासनाच्या वतीने बौद्ध विद्यार्थ्यांना छात्रवृत्ति आरंभ केली. आणि त्यांच्या सामाजिक उन्नतीत बाधा येऊ दिली नाही. राणा चव्हाण म्हणतात, महर्षी शिंदे सांगत होते की, ब्राह्मणेत्तरांनी काँग्रेसचा कब्जा घ्यावा, स्वराज्य संपादनार्थ, गांधी-नेहरूंच्या काँग्रेसमध्ये बहुजन समाजाने जावे. हा शिंदे यांचा उद्देश यशवंतरावांनी पार पडला.

यशवंतरावांना जातियवाद मान्य नव्हता सन १९४८ साली महात्मा गांधी वधोत्तर जाळपोळ झाली. त्यावेळी त्यांनी ब्राह्मण समाजाला नवी घरे बांधण्यास कर्जे दिली व ती माफ केली. तसेच वाईच्या प्रजा शाळेच्या सरस्वती केवलानंद स्मारकास लाखो रुपये दिले. आणि विश्वकोशाचे कार्य तिथेच चालू केले. तसेच दलिताबद्दलही यशवंतरावांना सहानुभूती होती. १९३७ च्या निवडणुकीत आत्माराम बापू पाटील त्यांचे मित्र आमदार होते आणि बाळासाहेब खेर मुख्यमंत्री होते तेव्हा जमिनी वतनाबद्दल फार मोठा मोर्चा आला पण फक्त दोनच आमदारांचा त्यांना पाठिंबा मिळाला. तेव्हा नव्या जाणिवानी राजकारण चालू केले आणि १९५८ मुख्यमंत्री असताना Bombay inferior village wants abalation act पास करून डॉ. आंबेडकर व कर्मवीर शिंदे यांची इच्छा पुरी केली. एवढेच नव्हे तर त्यांच्या वतन जमिनी त्यांच्याच मालकीची ठेवण्याची अपूर्व तरतूद केली. भूमिहीनांना पडीक जमिनी देखील दिल्या व दलितांना स्वावलंबी व स्वाभिमानी बनवण्याचे कार्य केले.

१९७१ साली दुष्काळाची आपत्ती आली. तिला सर्वांनी मिळून यशस्वीपणे तोंड दिले. विशेष म्हणजे शोषित आणि पीडित ग्रामीण जनतेसाठी रोजगार हमी योजना सर्वसंमतीने पास केली. आज या योजनेची प्रशंसा देशभर होत आहे. ती यशवंतरावांनी चालू केली. या योजनेमुळे शेतमजुरांना दलितांना आणि आदिवासींना घटनेने दिलेल्या लोकशाही हक्कासाठी खंबीरपणे उभे राहण्यासाठी एक साधन उपलब्ध करून दिले आहे.

शैक्षणिक कार्य :-

यशवंतराव चव्हाण यांच्यावर ज्याप्रमाणे गांधीजींचा प्रभाव होता त्याचप्रमाणे बंधू ज्ञानोबा व गणपतराव यामुळे सत्यशोधक समाजाचा म्हणजेच महात्मा फुले यांचाही प्रभाव होता. शिक्षणामुळेच समाजाचा विकास होऊ शकतो असे त्यांचे मत होते २५ ऑगस्ट १९६० रोजी मुख्यमंत्री असताना विधानसभेत म्हणाले की, सामाजिक सुखसोयी कडे दुर्लक्ष होता कामा नये. ही गोष्ट मी मान्य करतो आणि त्यातल्या त्यात शिक्षणाकडे तर मुळीच दुर्लक्ष होता कामा नये. च च्या भाषेत बोलणार नाही परंतु शिक्षणाची बाप इतकी महत्त्वाची आहे की, त्या संबंधी च च्या भाषेत मला बोलावे लागत आहे. आपल्याला नवीन पिढी निर्माण करावयाची आहे. म्हणून मी सांगू इच्छितो की, शिक्षणाच्या बाबीकडे मुळीच दुर्लक्ष होता कामा नये. १९६० ला महाबळेश्वर येथे शिबिर समारंभ प्रसंगी म्हणाले की, शिक्षणाकडे सामाजिक गरज म्हणून न पाहता के आर्थिक विकासाचे एक मूलभूत साधून आहे.

शिक्षणाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी ई.बी.सी. आणि मागासवर्गीयांना शिष्यवृत्त्या देण्याचा निर्णय घेण्यात आला. अनुसूचित जाती-जमातींना केंद्राची शिष्यवृत्ती होती परंतु आर्थिक दृष्ट्या मागास लोकांसाठी वार्षिक बाराशे रुपये उत्पन्न असणाऱ्यांना स्वतंत्रपणे ईबीसी सवलत त्यांनी सुरू केली. यावरून तळागाळातील लोक शिक्षणापासून वंचित राहू नये हा उद्देश होता.

यशवंतराव चव्हाण शिक्षणाची व्याख्या करताना म्हणतात की, शिक्षण स्वतःच्या भोवती घडणाऱ्या गोष्टी आणि जगामध्ये घडणाऱ्या गोष्टी यांची काही संगती लावता येते, त्यांचा योग्य अर्थ समजावून घेता येतो आणि त्याचा परिणाम आपल्या जीवनावर काय घडतो, व्यक्तिमत्त्वावर काय घडतो हे समजावून घेता येणे देता येणे त्यालाच

शिक्षण म्हणतात. प्राथमिक शिक्षण अनिवार्य असावे म्हणून स्वतंत्र शैक्षणिक धोरण निश्चित केले. माध्यमिक शिक्षणात विविधता आणि उपयुक्तता आणणे आवश्यक आहे. माध्यमिक शिक्षण मंडळाकडे संसद म्हणून पहात होते उच्च शिक्षणाची दारी दारे खुली करावी का ? कारण महाविद्यालयातून व विद्यापीठातून विद्यार्थ्यांची गर्दी होत आहे त्यामुळे शिक्षणाची गुणवत्ता रसातळाला जात आहे. तसेच सुशिक्षित बेकार यांचाही प्रश्न आहे परंतु यास चव्हाणांनी विरोध केले. यात परंपरागत प्रस्थापित वर्गाचे हितसंबंध दडलेले आहे असे म्हटले त्यामुळे सर्वांना उच्च शिक्षण खुले पाहिजे.

औद्योगिक क्रांतीची प्रक्रिया आणि लोकशाही समाजाच्या निर्मितीची प्रक्रिया अशा ह्या दोन्ही समांतर प्रक्रियेतून विकसित राष्ट्रांना जावे लागलेले आहे. आपणही या दुहेरी प्रक्रियेतून पुढे जात आहोत. विकासाच्या उर्मीतून आणि अस्मितेच्या आविष्कारातून लोकशाहीकरण वाढत जाते. म्हणून उच्च शिक्षणाची दारे सगळ्यांना खुली असली पाहिजे अशी भूमिका मांडली. तसेच ज्ञान संक्रमण, ज्ञान संवर्धन आणि ज्ञान विकास ही उच्च शिक्षणाची उद्दिष्टे यशवंतरावांनी सांगितली. मराठवाडा हा इतर महाराष्ट्राच्या बरोबरीने यावा म्हणून विद्यापीठाची औरंगाबादला स्थापना केली. तसेच कोल्हापूरला ही त्यांच्याच प्रेरणेने विद्यापीठ स्थापन झाले. महाराष्ट्र हा कृषी राज्य आहे. म्हणून कृषी विद्यापीठाची भूमिका मांडली व पुढे स्थापन झाले. तसेच तंत्रनिकेतन व अभियांत्रिकी महाविद्यालय ही सुरु करण्यास प्रोत्साहन दिले त्यांनी फक्त विद्यापीठ महाविद्यालय व शाळा काढण्याच्या धोरणाला पाठिंबा देऊन ते थांबले नाहीत तर त्यास येणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या प्रश्नावर ही चर्चा करून प्रश्न सोडवले. मग नवबौद्ध विद्यार्थ्यांचा प्रश्न असो की, आर्थिक मागास विद्यार्थ्यांचा थोडक्यात बहुजन समाजातील अगदी खालच्या स्तरापर्यंत शिक्षण कसे उपलब्ध करून देता येईल हा त्यांचा दृष्टिकोन होता.

थोडक्यात यशवंतराव चव्हाण हे एक फार मोठे लोक नेते होते खरा लोकनेता हा एका अर्थाने लोकशिक्षक असतो. लोकनेत्याला लोकांच्या विविध प्रश्नांची उकल तर करावीच लागते पण त्याचबरोबर त्याला समाजाचे सातत्याने प्रबोधन ही करावे लागते. म्हणून तो लोकशिक्षक असतो. त्यांच्या विचाराने समाज विचारप्रवण बनतो त्यातून समाजाला कार्यप्रवणता प्राप्त होत असते. देश ओळखला जातो तो तेथील भौतिक सामर्थ्याने नाही तर सांस्कृतिक मूल्य आणि विचार धनाने ते देण्याचे काम यशवंतराव चव्हाणांनी केले. यशवंतरावांनी शिक्षणाशिवाय समाजाची उन्नती होणार नाही आणि समाजाच्या उन्नती शिवाय राष्ट्राची उन्नती शक्य नाही त्यामुळे समाजाभिमुख कृतीशील विचार दिले व त्याला संधी मिळताच कार्याची ची जोड दिली. हे वरील शोधनिबंधातून स्पष्ट होते.

थोडक्यात यशवंतराव चव्हाणांनी शैक्षणिक व सामाजिक विचार व कार्य करित असताना राष्ट्राच्या एकता आणि एकात्मतेच्या संदर्भात व स्वावलंबी दृष्टिकोनातून आपले विचार आणि कार्य व्यक्त केले व राष्ट्राच्या उन्नतीसाठी ते योगदान दिले. म्हणून २१ व्या शतकातही यशवंतराव चव्हाणांच्या विचार व कार्याची प्रासंगिकता महत्त्वपूर्ण ठरते आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राष्ट्रीय, शैक्षणिक, सामाजिक, साहित्यिक इत्यादी विषयावर विचार मांडले फक्त विचारच मांडले नाहीत तर ते कार्य ही केले संधी मिळताच विचाराचे रूपांतर कार्यात केले म्हणून ते कृतीशील विचारवंत होते त्यांच्या विचार व कार्यातून संतांची, महात्मा फुलेंची, महात्मा गांधीजींची, शाहू महाराजांची कर्मवीर भाऊराव पाटलांची , पंजाबराव देशमुख यांची डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची तळमळ व विचारांचा प्रभाव असल्याचे दिसून येते

संदर्भ ग्रंथ

- १) चव्हाण यशवंतराव, ऋणानुबंध, प्रेस्टीज प्रकाशन, पुणे, १९७९, पृ. क्रमांक १२
- २) चव्हाण यशवंतराव, कृष्णाकाठ, प्रेस्टीज प्रकाशन, पुणे, १९८४, पृ. क्र. १३. ३) जोशी रामभाऊ, इतिहासाचे एक पान, केसरी प्रकाशन, पुणे, १९७६, पृ. क्र. १३.
- ४) काळे बाबुराव, यशवंतराव चव्हाण, पृ. क्र. २२.
- ५) जोशी रामभाऊ, इतिहासाचे एक पान, पृ. क्र. ३४
- ६) पाटील विनायक, यशोधन, राजहंस प्रकाशन, पुणे, पृ. क्र. ५२.
- ७) हेगे नागनाथ, जनममनातील यशवंतराव, पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे, पृ. क्र. ११.

- ८) कल्याणकर बा.ह. युगंधर नेते, आकांक्षा प्रकाशन, नागपूर, २००३, पृ.क्र. ३.
- ९) चव्हाण यशवंतराव, सह्याद्रीचे वारे, चव्हाण प्रतिष्ठान, मुंबई, १९९२, पृ.क्र. ३२. १०) चव्हाण यशवंतराव, युगांतर, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे, १९७०, पृ. क्र. १७२.
- ११) उपरोक्त, सह्याद्रीचे वारे पृ.क्र. १८.
- १२) उपरोक्त, पृ.क्र. १९.
- १३) युगंधर नेते, पृष्ठ क्रमांक २१६.
- १४) जनामनातील यशवंतराव, पृ.क्र. २१६.
- १५) उपरोक्त, पृष्ठ क्रमांक ४२.
- १६) युगंधर नेते, पृष्ठ क्रमांक ७.
- १७) उपरोक्त, पृ. क्र. २६.
- १८) सह्याद्रीचे वारे, पृ. क्र. १४४.
- १९) युगंधर नेते, पृ. क्र. १०६.
- २०) सह्याद्रीचे वारे, पृ.क्र. १४०